

МОНОГРАФІЯ ПРО СУЧАСНІ ФОРМИ СИМВОЛІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

Олександр Курочкін

Титова М. А. Антиповедение. – М. : Издательство Московского университета, 2014. – 199 с.

Вітчизняні та зарубіжні культурологи, етнологи і фольклористи вже давно звернули увагу на ритуальний прийом інверсії — порушення звичайного порядку речей, характерний для багатьох сфер громадської і сімейної життєдіяльності людини. У науковій літературі прийом перевертання ідеальної соціальної норми отримав визначення антиповедінки. Функціонування цього феномену, здебільшого, простежували на прикладі архаїчних, аграрних селянських, доіндустріальних суспільств. Дуже показова в цьому відношенні класична праця М. Бахтіна, присвячена висвітленню народної карнавалістичної культури середньовічної Франції¹.

Проте, як виявляється, механізми й моделі антиповедінки не є лише пережитком минуло-

го, а діють і в модерному суспільстві. Доводячи це, російська дослідниця М. Титова здійснила вдалу спробу міждисциплінарного аналізу сучасного фактичного матеріалу, що характеризує радянську і пострадянську дійсність крізь призму дитячого світосприймання. Структурно рецензована праця складається з п'яти розділів, що містять у собі як методологічні узагальнення, так і великий емпіричний фактаж. Книга має явний ухил у соціальну педагогіку, проте в ній зустрічаємо чимало спостережень загальнокультурологічного плану. На цих сюжетах, цікавих для народознавців, спробуємо зупинитися детальніше.

Теоретичну базу дослідження становлять праці відомих авторитетів у галузі психоаналізу і соціології — З. Фрейда, Ж. Піаже, Л. Віготського, К. Леві-Стросса, Ж. Лакана та ін. Постійно звертаючись до них, авторка намагається обґрунтувати і сформулювати власну наукову позицію. За її визначенням, антиповедінка не має позитивного змісту, але «перевертає прийнятну модель нормативної поведінки, символічно скасовує систему нормативної комунікації» [с. 7].

Простежуючи прагматику функціонування категорії антиповедінки, М. Титова вказала на здатність негативного приносити спільне задоволення учасникам комунікативного процесу. На підтвердження цієї тези наводяться роздуми св. Августина (IV ст. н. е.) про насолоду, яку мимохідь і лише спільно відчують хлопчачки, здійснюючи крадіжку груш із чужого саду. Це характерний приклад товариства, яке спільно грішить.

Дитяча антиповедінка, з позицій психоаналізу, є пошуком насолоди через комунікацію. Так, півторарічні малюки розкидають іграшки та інші предмети у різні боки. За спостережен-

ням З. Фрейда, ця гра в «уйти» є болісним переживанням для дитини, однак вона знову і знову звертається до неї, відчуваючи задоволення від самого процесу руйнації порядку.

Заслугу психоаналізу М. Титова вбачає в тому, що він привернув увагу до вивчення ситуації *miscommunication* — комунікативної дисфункції як у приватному, так і в суспільному житті. Приклади подібних ситуацій дуже різноманітні: від помилок на слові, випадкових вчинків, жартів, ігор, ритуальних практик до спілкування в інтернет-просторі. Усі ці ситуації здатні приносити учасникам спільне задоволення.

Залучення фрейдистської категорії «зверх-Я» допомагає розвінчати облудність уявлень пересічного культурного європейця кінця XIX — початку XX ст. про те, що європейська культура є найвищим досягненням людського розвитку. Звідси міфологічний стереотип — «Біла людина — аристократ людства», яка несе на інші континенти просвіту, високі норми моралі та порядності. Подібне трактування «зверхлюдини» явно суперечить реальній історичній практиці, де європейці не лише безжалісно грабували колонії, але й нав'язували місцевому населенню свої релігійні та культурні норми.

Доречно включено до теоретичного арсеналу книги й створену З. Фрейдом концепцію несвідомого, за якою криється первісний масовий стан людини [с. 25]. Тому і душевне життя дитини, і життя «примітивної» людини має чимало спільних характеристик. У той самий час стан несвідомо-колективного світовідчуття є не лише первісним етапом становлення людини, але й джерелом емоційної ейфорії, тобто здатності відчувати себе щасливим.

За спостереженнями М. Титової, динаміка антиповедінки часто-густо підкорюється логіці видовища, гри «лицедійства» [с. 39]. Ці універсальні культури вона визначає як «мінус» на осі символічного. Натомість «плюсами» на цій осі слід уважати свідомість, індивідуальність і цілісну систему організації суспільства. Особливість символічної поведінки як не функціо-

нального динамічного процесу виразно помітно в будь-якому виді ігор. У випадку ролевої гри — «розігрування» — «взірці» поведінки постають у контексті ігрової антидійсності (гри в «лікаря», «пожежника», а також театральної гри). У випадках ситуаційної гри — «змагання» (наприклад, карточні, спортивні або командні ігри) — серйозна, позитивна поведінка взагалі виносить за межі конкретної ситуації.

Одним зі зрізів вивчення антиповедінки у рецензованій праці виступає дослідження дихотомії дитяче/доросле. Специфіка цієї взаємодії певною мірою закодована в «егоцентричній мові» дитини, що першим помітив французький психолог Жак Піаже. Вдячний матеріал для того, щоб відчути безпосередність, винахідливість, інтелектуальну зухвалість і гру розуму «дитячого фольклору», дає книга К. Чуковського «Від двох до п'яти». Уперше вона побачила світ у 1929 році й потім неодноразово видавалася великими тиражами. Колекціонуючи й пропагуючи «дитячі висловлювання», К. Чуковський немовби закликав до «спільного сміяння», породжуючи тим самим «ланцюгову реакцію антиповедінки» в широких верствах радянського суспільства. Цей заклик до колективного радісного спілкування явно дисонував з гнітючою атмосферою сталінського терору. «Несерйозність» реготу над «дитячими висловлюваннями», як слушно зазначає М. Титова, «скасовує “серйозність” і “поважність” державного режиму і партійного апарату» [с. 109].

Сучасні горизонти міжбатьківської комунікації на базі захоплення оригінальними словесними перлами малюків репрезентує мережа активних користувачів Інтернету, зокрема діючий сайт «Дети говорят» (www.det.org.ru). Аналізуючи його контент, дослідниця доходить висновку, що система відносин «батьки-діти-суспільство» сьогодні будується навколо возведення дитини у функцію тотема [с. 131]. Подібний суспільний тренд, як можна гадати, закономірно узгоджується з демографічною тенденцією до зростання кількості малодітних родин.

Серед популярних сюжетів, представлених на згаданому сайті, особливий батьківський інтерес викликають ті, де діти коментують відмінності й стосунки статей, ставлення до нянь і вихователів ясел та дитсадків, зовнішність ровесників і дорослих тощо. Ось як, наприклад, малюк сприймає розподіл ролей у сім'ї:

«Синочок питає у батька, який має посуд:

— Тато, а скільки років ти служиш у мами?».

У цілому «фольклор дітей», представлений в інтернет-просторі, є своєрідною розвагою і розрадою дорослих. Включаючись у нецільовий процес цитування й оцінювання дитячих висловлювань, вони вирішують завдання власної соціалізації, створюють інтернет-спільноти за інтересами. У подальшому таке спілкування може переходити на рівень безпосередніх дружніх контактів.

Підсумовуючи наші спостереження, варто вказати на певну невідповідність назви книги її

основному змісту. Гучний титул «Антиповедінка» не зовсім вдалий стосовно дитячої творчості, яка нікого не ображає, а навпаки — радує і веселить. Реальні види й форми антиповедінки, що мають виразне антигуманне і антисоціальне спрямування, як відомо, є прерогативою світу дорослих. Дослідження цих «виразок суспільства» вимагає не лише наукової ерудиції, а й великої громадянської мужності.

Складається враження, що авторка рецензованої книги свідомо уникала гострих політичних дискусій, що так чи інакше відлунюють у сучасному інтернет-просторі. Лише на останній сторінці своєї книги вона дозволила собі наблизитися до актуальної проблематики, стверджуючи, що «Категорія *антиповедінки* особливо важлива для розуміння специфіки російського суспільства, в якому часто розмиті кордони, що розділяють норму та анти-норму, а дійсність та антидійсність — сусіди» [с. 194].

¹ Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и ренессанса. — М. : Художественная литература, 1965.